

FORSMARKS BRUK

Forsmark, beläget nära kusten i nordöstra Uppland, beskrevs under det sena 1700-talet med dessa ord av den kända poeten Thomas Torild:

*“O Forsmark! Öknarnas Palats.
Som en förtrollning ljuvt, och som en Valhalls plats
på en gång vilt och skönt: av Nordens snille danat,
som sig bland klyftors brott en ärestig har banat.”*

Forsmark blir järnbruk

Tillgången på vatten, skog och järnmalm gjorde platsen lämplig för det som kom att präglade Forsmark i hundratals år framåt, nämligen järnhanteringen. Historien sträcker sig så långt tillbaka som till 1500-talet och dess olika ägare och arbetare har genom åren utvecklat Forsmark till den underbara oas Thomas Torild beskrev - i detta annars ganska karga landskap.

När Kronan grundade ett järnbruk på platsen 1570 så var redan en mindre produktion igång, kanske från det sena 1400-talet. Forsmarks allra tidigaste historia har inte blivit fullt kartlagd. Det skulle visa sig vara malmen från Danemora, ungefär 25 kilometer från Forsmark, och inte Forsmarks egen malm som möjliggjorde den fortsatta järnhanteringen.

Grundandet av Forsmarks bruk 1570 var ett led i det arbete Kung Gustav Vasa och hans söner bedrev att bygga upp och organisera en svensk industri och på så sätt koppla viktiga förtjänster till Kronan.

Forsmark utarrenderas

Men tiderna förändrades och Forsmark arrenderades ut. Gerard de Besche, Peter Rochet, Ewert Hoes och Welam Vervier fortsatte handhavandet av Forsmark. År 1643 skulle arrendet förnyas men de Besche och Rochet lyckades istället köpa bruket. Efter några år hade Rochet hamnat i ekonomiska bekymmer och det var familjen de Besche som ensamma tog över rollen som bruksägare av Forsmark. Den nya smidesteknik som de gamla ägarna ledda av de Besche hade introducerat, krävde ny kompetens och skicklighet hos arbetarna. Hantverkare och arbetare immigrerade vid den här tiden till Sverige från Belgien. De kom inte bara till Forsmark utan till många delar av landet. De kom från den trakt i Belgien som då kallades Vallonien.

Foto: Göran Hansson

Rysshärjningar 1719

En målning utförd av konstnären Johan Johnsen ger oss en bild av hur bruket såg ut under den de Bescheska eran. År 1719 härjade ryssarna i bruken längs med den svenska östkusten. Det Forsmark Johnsen målade av var till största delen uppförd i trä och när ryssarna anlände den 20 juli brände de ner så gott som hela bruket, med undantag av kyrkan och några andra byggnader. Det lager av järn som väntade på att skeppas iväg och som inte ryssarna själva kunde ta med sig, kastade de i havet.

Bruket återuppbyggs

För att möjliggöra en återuppbyggnad av bruket beviljades Forsmark 8 års skattefrihet och efter endast två år togs järnproduktionen upp igen. Familjen de Besche tyckte emellertid inte ha haft de ekonomiska möjligheterna att bygga upp Forsmark på samma storslagna sätt som grannbruken. Familjen sålde Forsmark år 1735.

Efter ett par skiftande ägarbyten köptes Forsmark 1751 av företaget Jennings & Finlay, representerat av Frans Jennings och Robert Finlay. Företaget köpte också grannbruket Gimo. När företaget upplöstes tio år senare var det Frans son John Jennings som blev Forsmarks nya ägare. Robert Finlay tog över Gimo bruk.

John Jennings tillhörde en ny typ av bruksägare i Sverige. Han var en mycket framgångsrik företagare och kunde ta över ägandet av hela bruket. Hans höga ställning ställde likväl höga förväntningar på honom. Han lade grunden och började den förvandling av Forsmark som kom att sluta i ett mer representativt bruk i vilket byggnaderna var uppförda i sten och vilkas position skulle bestämmas utifrån en ordnad plan. Så som det såg ut nu skulle den oordnade träbebyggelsen vara förlorad om en eldsvåda bröt ut.

Den gamla herrgården byggs

En herrgård av trä återuppbyggdes efter rysshärjningarna 1719. Trots dess fina läge vid vattnet betraktades den nya byggnaden som ganska anspråkslös jämfört med grannbrukens herrgårdar.

Flyglarna behölls, men huvudbyggnaden byttes ut mot en ny i sten som stod färdig av John Jennings år 1765.

Den gamla herrgården till vänster i bild.

Foto: Elin Bergqvist

Den nya herrgården byggs

Konstruktionen sågs emellertid fortfarande som liten och trång. Det var inte ett hem man förväntade sig någon som Jennings. I andra närliggande bruk var nya stora herrgårdar under uppförande. Inte mer än tre år efter slutförandet av den gamla herrgården, lät därför Jennings arkitekten Jean Eric Rehn leda uppförandet av en ny herrgård.

J. E. Rehn tolkade fransk arkitektur på ett sätt det svenska samhället tyckte om. När han fick beställningar från det svenska kungahuset 1757 ökade hans inflytande och han blev en betydelsefull person. Han ritade planer över både herrgårdar och hela brukssamhällen.

Tanken var att Forsmarks herrgård skulle efterlikna herrgårdarna i Harg och Gimo, den senare byggd av John Jennings faders tidigare kompanjon, Robert Finlay. Finlay föregick Jennings med anställandet av arkitekt Jean Eric Rehn, vilken fick i uppdrag av Finlay att göra en plan över både bruket och herrgården. När Jennings och Rehn senare arbetade fram en liknande plan för Forsmark beslutade man att Forsmarks herrgård skulle, till skillnad från Gimo, få sina gästrum placerade på en tredje våning. På grund av den norra dammen om herrgården var man nämligen tvungen att avstå sidoflyglar med gästrum som i Gimo. Rehn gjorde också huvudbyggnadens två sidor på framsidan extra framträdande.

af Ugglas blir ny ägare

John Jennings dog endast 44 år gammal, året innan herrgården stod färdig 1774. Hans arvingar kunde inte behålla Forsmark och det kompletta bruket auktionerades ut 1782. Det ropades in av Samuel af Ugglas och hans familj som skulle komma att äga det fram till 1975.

Samuel af Ugglas var en prästson från Dalarna. Han studerade i Uppsala och fick goda relationer till kungahuset efter att han deltagit i Gustav III statskupp 1772. En månad efter statskuppen blev han adlad och avancerade snabbt till nya positioner inom svensk politik och förvaltning. Precis som Jennings var af Ugglas ställd inför höga krav på representation, och han fulländade det arbete Jennings hade påbörjat i bruket. Många av af Ugglas ägodelar skvallrar om hans nära relation med kungen och inredningen är främst i gustaviansk stil.

Förutom ett par detaljer på herrgårdens exteriör som blivit förändrade eller tillförda under av Ugglas era, hälsar herrgården oss idag precis som den gjorde när den stod klar 1774.

Foto: Göran Hansson

Bruksgatan

En av finesserna i arkitekten Jean Eric Rehns plan över bruket är centralaxeln i form av Bruksgatan. I väst slutar gatan med herrgården, från vilken bruksherren kunde ha en bra överblick över bruket. I öst slutar gatan med kyrkan. Mellan den spirituella makten i öst och den världsliga i väst var alltså befolkningen utspridd.

När kyrkan var färdig år 1800 var tanken att den skulle gå i linje med Rehns plan. I östra delen av kyrkan finner man koret och längst bak i väst är herrskapsläktaren placerad, återigen med folket emellan sig.

Den engelska parken

I Forsmark skapades den engelska parken efter Samuel af Ugglas köp av bruket på 1700-talets senare del. Kungen vid den här tiden, kung Gustav III, var oerhört intresserad av kultur, och han skickade iväg konstnärer, arkitekter och musiker till olika delar av Europa för att där observera kulturlivet. De tog med sig sina intryck tillbaka till Sverige och fick i uppgift att införa dess nya idéer inom sina specifika områden. Gustav III ville vara säker att hans rike inte låg efter när det gällde kultur.

Den svenske arkitekten och trädgårdsskaparen Fredrik Magnus Piper var en av dem. Han spenderade sju år i England och när han kom hem 1780 konstruerade han på order av Gustav III nya parker på Drottningholm och Haga. Båda var inspirerade av den nya linje inom trädgårdsskapandet som han hade observerat i England. Till skillnad från de regelbundna och omsorgsfullt klippta trädgårdarna från den gångna Barocken, saknar den engelska parken raka linjer. Det är naturen som är förebild. Slingrande gångar, vatten, lövträd, ängar, skulpturer och olika sköna och tankeväckande anläggningar är alla kännetecken för en engelsk park. Det är en plats för eftertanke, allt i linje med de idéer som strömmade genom Europa under den Romantiska eran. Allt detta exemplifieras på ett utmärkt sätt i Forsmark av Samuel af Ugglas och den kungliga trädgårdsmästaren Johan Christian Ackermann, den senare med erfarenhet från Haga.

Parken placerades väster om herrgården på mark som präglades av "berggryt och jordfasta stenar, samt däremellan stillastående och illa stinkande vattugölar" och över gamla husgrunder av bostadshus. Ytan är liten för en traditionell engelsk park, men innehållandes alla de olika attribut för en engelsk park är den lättöverskådlig och idyllisk. Det är en av de bäst bevarade engelska parkerna i Sverige.

Foto: Göran Hansson

Den engelska parken är full av vitsippor om våren.

Forsmark idag

Sedan Forsmark köptes av Forsmarks Kraftgrupp AB 1975 pågår ett omfattande renoveringsarbete. Företaget använder herrgården för konferenser. Brukets byggnader är möblerade att passa deras nutida invånare. Idag lever ett hundratal personer i Forsmark, som är byggnadsminnesförklarade. Bilden av de historiska byggnaderna och den historiska miljön är bevarad och underhålls av Forsmarks Kraftgrupp.

Utbildningen i Forsmark upphörde när skolan lades ned 1967. Skollokalerna öppnades dock åter när de började användas av den nyöppnade gymnasieskolan 1987.

De gamla skolbyggnaderna från 1800-talet kompletteras idag med en nyuppförd huvudbyggnad med lektionssalar och den gamla prästgården för personal och kansli.

Det gamla mejeriet gjordes om till värdshus 1970. Det är idag en plats för bespisning och logi för brukets gäster. Det gamla bruksmagasinet fungerar idag som museum och kan visa upp en stor samling av de bruksföremål som användes förr.

För att kunna bevara denna unika miljö är det viktigt att bruket lever och byggnaderna fyller praktiska funktioner. Forsmark är idag en mötesplats för gammalt och nytt.

Foto: Elin Bergqvist

Forsmarks Wärdshus serverar god mat i en vacker miljö.